فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی
دوره ۳، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۶
صفحات ۵۴-۶۳
ISSN: 2476-5074
www.uctjournals.com

واکاوی فلسفه اقدام پژوهی در مکتب پراگماتیسم

سید احمد هاشمی [۱] و مریم ستایش فر [۲]

۱دانشیار گروه علوم تربیتی ، واحد لامرد ،دانشگاه آزاد اسلامی، لامرد، ایران
۲دانشجوی رشته دکترا فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، واحد لامرد، دانشگاه آزاد اسلامی لامرد، ایران
t_setayeshfar@yahoo.com

چکیده

در پژوهش حاضر سعی شده است به واکاوی فلسفه اقدام پژوهی در مکتب پراگماتیسم پرداخته شود. روش مطالعه از نوع کیفی مروری– تحلیلی بوده است که با جستجو در مقالات علمی وکتابهای مختلف و اینترنت به تدوین آن پرداخته شده است. طبق «رویکرد مکاتب» هر عملی که در تعلیم و تربیت انجام می‌شود، بر فلسفه‌ای مبتنی است و از اصول آن استنتاج می‌شود. اقدام پژوهی، رویکردی در پژوهش‌های کیفی است که به معلمان و کارگزاران آموزشی کمک می‌کند تا به گونه‌ای پژوهش را با موقعیت تربیتی تلفیق کنند تا بتوانند نقش مستقیم و فوری در موقعیت تربیتی و بهبود فرایند آموزش ایفا کنند و آموزش و پرورش را به نقطهٔ مطلوب مورد نظر برسانند. هدف از این تحقیق، مطالعهٔ ریشه‌های نظری و فلسفی اقدام پژوهی با استفاده از روش اسنادی- تحلیلی است. لذا با توجه به ویژگی ها و اهداف و نتایج متعدد اقدام پژوهی (معلم پژوهنده) ویژگی و اهداف ، و تغییر در جهت مطلوب، اقدام پژوهی در مکتب پراگماتیسم مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته شده است.

واژه‌های کلیدی: اقدام پژوهی، فلسفه، پراگماتیسم

مقدمه

یکی از محورهای تحول در آموزش و پرورش که باعث تحول اساسی در نظام تحقیق و توسعه می شود طرح معلم پژوهنده «پژوهش در عمل» یا اقدام پژوهی است. اقدام پژوهی- که اقدام پژوهی مشارکتی نیز نامیده می شود، بررسی جامعه محور، تحقیق مشارکتی، علم عملی و یادگیری عملی- روشی است که عموما برای بهبود شرایط و فعالیت ها در محیط آموزشی صورت می گیرد.هدف پژوهش حاضر، تبیین اقدام پژوهی جهت بهبود وضع معلمان و توسعه حرفه ای آنان در راستای بهبود فرآیند یاددهی -یادگیری است، چرا که توسعه حرفه ای معلمان نقش حیاتی در کوشش های سازمانی آموزش و پرورش ایفا می کند و از طرفی آموزش و پرورش مهم ترین رکن توسعه یک کشور می باشد. اقدام‌پژوهی (پژوهش در عمل) رویکردی سازنده در جهت گسترش تواناییهای کارورزان در عرصه‌های مختلف شغلی است. در حوزهٔ آموزش و پرورش نیز این اندیشه گامی اساسی در جهت اصلاح و بهبود محسوب می‌شود که با تکیه بر توانایی‌ها و مشارکت عمومی به‌ثمر می‌رسد. با این رویکرد همه کارکنان می‌توانند به عنوان عنصری سازنده و فکور در جهت شناسایی مسایل و حل آنها در محیط‌های آموزشی سازماندهی و به‌کار گرفته شوند. اقدام‌پژوهی با گذر از برخی تشریفات سنتی درحوزهٔ تحقیقات، فرصت دانش‌آفرینی را در سطحی فراگیر مهیا می‌سازد؛ به نحوی که هر کارورز می‌تواند برای بهبود فعالیت‌های شغلی خود، طرحی نو را دراندازد و حرکت خود را به‌سمت بهبود و پیشرفت سامان دهد .بکارگیری این اندیشه در حوزهٔ آموزش و پرورش، توسعهٔ ظرفیت بهبود در نظام آموزشی از طریق اندیشه هزاران معلم و مدیری است که می‌توانند در مسیر کامیابی دانش‌آموزان از آموزش و تحصیل حرکتی اساسی به‌عمل آورند. با این وصف باید برای فهم و گسترش این اندیشه در نظام آموزشی کوشش‌های بیشتری به‌عمل آید، تا جایی که هر معلم و مدیر اقدام‌پژوهی را یکی از وظایف خود در جریان آموزش به‌حساب آورد.زمینه‌های گسترش اندیشهٔ پژوهش در عمل یکی از دلایل گسترش اندیشه پژوهش در عمل، ناکارآمدی تحقیقات آموزشی در رفع نیازهای آنها در کلاس درس است. استیگلر و هیبرت (ترجمه سرکار آرانی و مقدم، ۱۳۸۳) با ذکر برخی کاستیهای روشهای سنّتی پژوهش در پاسخگویی به نیاز معلمان، این فعالیت‌ها را برای بهبود آموزش و تدریس ناکافی می‌دانند. ممکن است محققان بسیار باهوش باشند ولی به اطلاعات مشابهی که معلمان در مواجهه با دانش‌آموزان واقعی در شرایط کلاس‌های واقعی و با اهداف یادگیری واقعی با آن‌ها روبه‌رو می‌شوند، دسترسی ندارند. محققان برای بهبود آموزش باید بیش‌تر به اموری که در حال حاضر برای معلمان قابل درک است، پی ببرند. این موقعیت به‌ویژه در کشور آمریکا قابل مشاهده است. در مقابل هر کشور ژاپن فرصتهای مناسبی برای دانش‌آفرینی توسط معلمان پیش‌بینی شده است. از مسیر این فرصت‌ها، نه تنها به توسعه شایستگی‌های معلمان پرداخته شده است؛ بلکه دانش مرتبط با آموزش را که با کلاس درس در ارتباط است و شاغلان به حرفهٔ معلمی نیز می‌توانند در آن سهیم شوند را توسعه می‌دهد. نه تنها گروههای پژوهش در کلاس‌های درس در همهٔ مدارس فعالند بلکه فرآیند طراحی و نقد درس‌ها در فرآیند پژوهش، بخش جدایی‌ناپذیر از فعالیت حرفه‌ای معلمان و محققان است.

بیان مسئله

اقدام پژوهی (معلم پژوهنده) ازجمله دستاوردهای نوپایی است که از سوی پژوهشکده تعلیم و تربیت و شورای تحقیقات استان‌ها مورد توجه و حمایت قرار گرفته است و افزایش شرکت و استقبال معلمان از طرح‌ها و برنامه‌های معلم پژوهنده گواه این مدعاست. اقدام پژوهی، فعالیتی علمی است که در آن فرد حین کار و انجام فعالیت تلاش می‌کند تا وضعیت نامطلوب را به وضعیتی نسبتاً مطلوب تغییر دهد و هدف کار بهسازی امور و اثربخشی آن است. اقدام پژوهی با نام‌های دیگرمانند: پژوهش عمل نگرِ مشارکتی[۱]، پژوهش مشارکتی[۲]، پژوهش عملیاتی[۳]، معلم پژوهنده و پژوهش در عمل[۴] شناخته می‌شود[۵].

۱- Cooperative- Action Research

۲ - Cooperative Research.

۳ - Operational Research.

۴ - Research in Action.

۵- علی اکبر سیف، **روان شناسی پرورشی**، ص ۷۷

برای اقدام پژوهی می‌توان مزایا، اهداف و نتایج متعددی برشمرد. کوهن[۶] و مانیون[۷] هدف‌های اقدام‌پژوهی را در پنج دسته بیان کرده‌اند:

۱- رفع مشکلاتی که در موقعیت‌های خاص تشخیص داده شده‌اند یا بهبود بخشیدن به آنها.

۲- آموزش ضمن خدمت، مجهز کردن معلّمان به مهار تها، رو شهای جدید افزودن بر نیروی تحلیل‌گرانه و افزایش خودآگاهی آنان.

۳- افزودن رویکردهای اضافی یا جدید آموزش و یادگیری به نظام جاری که به طور معمول دافع نوگرایی و تغییر است.

۴- بهبود ارتباط بین معلّم عمل گرا و پژوهشگر دانشگاهی و رفع نواقص پژوهش سنتی در دادن دستورالعمل صریح به معلّمان.

۵- فراهم آوردن یک روش حلّ مسئله در کلاس درس که از روش غیرعلمی کنونی برتر و ... باشد.[۸]»

تأثیرات ونتایج اقدام پژوهی را این گونه بر می‌شمارند:

«آزادی و استقلال رأی و رهایی از قیودات القاء شده توسط دیگران.

کم شدن فاصله بین نظر و عمل و پیوند بین نظرات علمی و کلاس درس.

تقویت پرسشگری و توسعه علمی و نقادی گری وضع موجود و اندیشه ورزی و کسب مهارت.

مشارکت و همفکری با دیگران.

توسعهٔ اجتماعی و برخورداری از پایگاه اجتماعی بالاتر و ...»[۹]

تعلیم وتربیت به حکمِ طبیعتش و به دلیل اینکه به اقدامات عملی و گام‌های اجرایی گرایش دارد، باید به یک دیدگاه فلسفی و ایدئولوژی و چارچوب فکری متّکی باشد.

بنابراین تعلیم و تربیتی موفق است که بر مبانی فلسفی و مبانی علمیِ صحیح استوار باشد و این مبانی باید برخاسته از نتایج تحقیقات باشد. از سوی دیگر هر علمی که در زمینهٔ تعلیم و تربیت صورت گیرد، بیانگر دیدگاه‌هایی است؛ ولی این دیدگاه‌ها برای بسیاری از دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت مبهم یا به صورت مجموعه‌ای از اندیشه‌های جدا از هم و بدون هیچ شکل منطقی با هماهنگی خاصی بیان شده است، بنابراین برای بنیان‌های فکری، اجرایی، ساختاری و فلسفی که در جهت تلاش برای جلب نظر معلمان و دست اندرکاران می‌باشند، حساسیت و دقت بیشتری صرف گردد. تأکید اقدام پژوهی (معلم پژوهنده) بر توانمندسازی[۱۰] و تغییر محیط از طریق عمل توأم با اندیشه (پراکسیس)، همچنین گسترش و استقبال روزافزون از آن در نظام آموزشی کشورمان به این بحث اهمیت می‌بخشد که اقدام پژوهی[۱۱] (معلم پژوهنده) از چه پشتوانه و پایگاه فلسفی و نظری برخوردار است؟

به بیان دیگر محققان می‌کوشند به شناسایی اندیشه‌ها، بنیادها و خاستگاه‌های فلسفی و نظری روش تحقیق اقدام پژوهی (معلم پژوهنده)[۱۲] بپردازند، و آراء برخی از فیلسوفان و مربیان تربیتی را که پشتوانهٔ نظری این روش تحقیق می‌باشد که به گسترش آن کمک کرده است، بیان و تحلیل کنند.

محدودیت‌های تحقیق

۶- Cohen.

7- Manion.

۸ - علی اکبر سیف، همان.

۹ - ر.ك: اقبال قاسم پيويا، راهنماي معلّمان پژوهنده.

۱۰- Empowerment.

۱۱- Action Research.

۱۲- Teacher Research

۱- گستردگی موضوع مورد مطالعه از جنبه‌های گوناگون و همچنین برشمردن اهداف و ویژگی‌های مختلف و متنوع برای اقدام پژوهی باعث تداخل و سردرگمی محققان در جستجوی ریشه‌های فلسفی آن می‌شد.
۲- ترکیبات گوناگون فلسفه با تعلیم و تربیت در درک ریشه‌های فلسفی اقدام پژوهی، ابهامات زیادی به وجود می‌آورد.
۳- از محدودیت‌های عمدهٔ این پژوهش کمبود شدید منابع فارسی، تکراری بودن و استنادهای مکرر منابع به یکدیگر و کمبود تحقیقات انجام شده داخلی و خارجی مشابه بود، که علی‌رغم جستجوی فراوان محققان، پژوهش قابل توجهی مشاهده نشد و مقایسه یافته‌های این پژوهش با سایر پژوهش‌ها میسر نگردید.

پیشینه تحقیق

دربارهٔ بنیادهای فلسفی اقدام پژوهی به صورت سازمان یافته و قابل قبول در منابع فارسی مطلبی نیامده، فقط به آنها اشاره‌ای شده است که شامل موارد زیر می‌باشد. از دیدگاه آهنچیان[۱۳] از مطالعه ادبیات مربوط به اقدام پژوهی، این استنباط به دست می‌آید که این رویکرد نوعی پاسخ خردمندانه به نیازهای علمی و اجتماعی انسان است که در بستر زمان، به تدریج شکل گرفته و در عصر حاضر پدیدار شده است. عوامل متعددی در شکل گیری رویکرد اقدام پژوهی مؤثر بوده‌اند، از جمله: فلسفهٔ عمل‌گرا، نظریهٔ سازندگی[۱۴]، روان‌شناسی انسان‌گرا[۱۵]، روان‌شناسی سلامت[۱۶]، تفکر سیستم‌ها، فمنیسم و بعضی از گروه‌های اقلّیت که شرایط مناسبی برای ظهور و توسعهٔ اقدام‌پژوهی فراهم ساخته‌اند.
رویکرد اقدام‌پژوهی، ریشه در فلسفه پیشرفت‌گرایی دارد.[۱۷] پیشرفت گرایان معتقدند مهم‌ترین واقعیت، تغییر است. تجربه و آزمایش دو واژه کلیدی آموزش و پرورش هستند که باید اساس آموزش قرار گیرند.
از دیدگاه مک کرنن[۱۸] مبانی تاریخی و فلسفی اقدام پژوهی از روش علمی برگرفته شده که ریشهٔ آن به اواخر قرن نوزدهم می‌رسد، و کلیر[۱۹] را به وجود آورنده آن معرفی می‌کند. وی همچنین اقدام پژوهی را تحت تأثیر عوامل تاریخی و فلسفی زیر بیان می‌نماید:
«۱- نهضت دانش در آموزش و پرورش[۲۰] در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم که در آن دسته‌ای کامل از کتاب‌ها برای تحقیق معلمان به کار گرفته شد.
۲- اندیشه‌های آموزش ترقی خواه و تجربه‌گرا
۳- نهضت «گروه دینامیک» در آموزش روان‌شناسی اجتماعی و روابط انسانی که در دهه ۱۹۴۰ با شروع جنگ و مشکلات ناشی از آان فزونی یافت».[۲۱]

روش انجام تحقیق

روش اسنادی- تحلیلی برای پژوهش، نوعی روش تحقیق بنیادی و نظری می‌باشد. «در پژوهش‌های کیفی پژوهشگر می‌تواند از طریق استدلال قیاسی، استدلال استقرایی، تمثیل، نشانه‌یابی، تجرید، تشخیص تفاوت، تمایز، مقایسه و ... که همه اینها به کمک تفکر، تعقل و منطق صورت می‌گیرد، اطلاعات گردآوری شده را ارزیابی و تجزیه و تحلیل کند».[۲۲] محتوای آشکار و

۱۳- محمدرضا آهنچیان و همکاران، اقدام‌پژوهی راهبردی برای بهبود آموزش و تدریس (اصول، نظریه‌ها، چارچوب عمل)، ص ۱۸۲.
۱۴ - Constructivism.
۱۵ - Humanistic Psychology.
۱۶ - Health Psychology.
۱۷ - اسماعیل پاکیزه و حسین محققی، «اقدام پژوهی چرا و چگونه»، رشد تکنولوژی، ش ۱۴۴، ص ۲ و ۳.
۱۸ - Mckernen.
۱۹ - Collier.
۲۰ - Science in education.
۲۱ - James Mckernen,***Curriculum Action Researeh, a Hand book of methods and Resources (p.8) Historical and Philosophical Foundations of Action Researeh***, p.7-8.
۲۲ - محمد حافظ نیا، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، ص ۲۳۳.

پنهان اسناد می‌تواند در دو سطح مورد ملاحظه قرار گیرد: سطح اول: شرط عینیت در تحلیل محتوا تصریح می‌کند که فقط نمادها و ترکیب‌های نمادی که واقعاً در اسناد و پیام‌ها ظاهر می‌شوند باید ثبت شود. سطح دوم: روش تحلیل محتوا در حد پاسخ به پرسش‌های معناشناسی و تشخیص ارتباط علائم با موضوع‌های مورد اشاره و مشخص کردن ارتباط علائم با علائم محدود می‌شود. این پژوهش از هر دو سطح تحلیل اسناد، استفاده شده است. هم در سطح عینی یعنی محتوای آشکار و اشاره‌های صریح مکاتب فلسفی در مورد اقدام‌پژوهی و هم در سطح دوم که با استنتاج و استدلال در لایه‌های عمیق‌تر در معانی مصور در اسناد مرتبط، ریشه‌های اقدام پژوهی فلسفی توسط محقق جست و جو و استنباط می‌گردد.

اهداف تحقیق

هدف کلی این مقاله استخراج و مطالعه ریشه‌های فلسفی اقدام‌پژوهی (معلم پژوهنده) در دیدگاه‌های فلسفی با توجه به ویژگی‌ها و اهداف این روش تحقیق می‌باشد.

برای تحقق هدف کلی فوق، اهداف جزئی زیر تدوین شده است:

- مطالعه بنیادهای فلسفی اقدام پژوهی با توجه به تأکید اقدام‌پژوهی بر حل مسائل از طریق عمل؛
- مطالعه بنیادهای فلسفی اقدام‌پژوهی با توجه به تأکید اقدام پژوهی بر تغییرات در جهت مطلوب با مشارکت گروهی؛
- مطالعه بنیادهای فلسفی اقدام پژوهی با توجه به بهبود ارتباط میان نظریه و عمل از طریق انتقاد.

یافته‌های تحقیق

یافته اول: بررسی ریشه‌های فلسفی اقدام پژوهی در مکتب پراگماتیسم (عمل‌گرایی)

اقدام پژوهی از پراگماتیسم[۲۳] (حل مسئله، کاهش یا حذف شکاف نظر و عمل) متأثر شده است. پراگماتیسم عبارت است از: نوعی گرایش، روش و یا فلسفه‌ای که نتایج عملی و افکار و معتقدات آدمی را معیار اساسی تعیین ارزش و حقیقت آنها می‌داند. پراگماتیست‌ها معتقدند باید به علم تجربی و دنیای متغیر و مسائل آن و طبیعت آنچنانکه هست بپردازند. تجربهٔ اصیل، حاصل تعامل موجود زنده با محیط او می‌باشد. واقعیت، تمام چیزهایی است که ما تجربه می‌کنیم.[۲۴]

دیویی[۲۵] پرنفوذترین فیلسوف تربیتی پراگماتیست، «تجربه» را که از پدیده‌های حیاتی پراگماتیسم بود، محور آموزش و پرورش قرار داد و حتی فرایند تربیت را «بازسازی تجارب» تعریف کرد. از نظر دیویی، تجربه دو معنا دارد؛ یکی «اقدام» یا «عمل» و دیگری «احساس»؛ که عمل و احساس ارکان اصلی روش تجربی می‌باشد. وی «عمل» را مقدم بر «نظر» می‌داند. هدف از تعلیم و تربیت این است که دو مرحلهٔ مهم از تجربه یعنی عمل و احساس و نتایج حاصل از آن، به یکدیگر پیوند داده شود. تجربه هرگز قطعی نیست، بلکه انسان ناگزیر است آن را پیوسته در پرتو تجربه آینده تجدید نماید. چنین اندیشه‌ای معلم یا هر فرد را همواره به کسب یا تجدید تجربه دعوت می‌کند، یعنی اقدام پژوه وقتی با مسئله‌ای مواجه می‌شود و برای حل آن اقدام می‌کند، نتایج آن را بررسی کرده و نسبت به آن واکنش نشان می‌دهد و بدین ترتیب عمل حرفه‌ای خود را پیوسته اصلاح می‌نماید.[۲۶]

رویکرد اقدام پژوهی به دلیل تأکید بر عمل و دانش شخصی حاصل از تجربه و حل مسئله، ریشه در پراگماتیسم دارد. دیویی لزوم تصمیم‌گیری در موقعیت‌های مختلف زندگی شغلی افراد را بیان می‌کند؛ او به پژوهشی اشاره دارد که خطی نیست و به صورت مرحله‌ای، بازتاب‌هایی برای پژوهشگر دارد که باید تصمیم‌های مناسب با آن موقعیت اخذ کند. این تصمیم‌ها در مورد اموری است که به صورت دوره‌ای یا چرخه‌ای تکرار می‌شوند.

دانشمند نیز دربارهٔ تحقیقات و چگونگی آنها باید تصمیم بگیرد، به عبارت دیگر او نمی‌تواند مسائل را یک بار و برای همیشه حل کند. او پیوسته باید دربارهٔ بهترین کاری که در مرحله بعد باید انجام دهد قضاوت کند تا استنتاج او هر قدر جنبهٔ نظری داشته باشد در موقع پیدایش، پاسخ گو باشد. به عبارت دیگر، جریان تحقیق علمی در زمینهٔ فیزیک یا ریاضی، صورتی از عمل

---

[۲۳] - Pragmatism

۲۴ - ر.ک: علی شریعتمداری، فلسفه (مسائل فلسفی- مکتب‌های فلسفی- مبانی علوم).

[۲۵] – John Dewey.

۲۶ - ر.ک: زهرا گویا، «تاریخچهٔ تحقیق عمل و کاربرد آن در آموزش»، تعلیم و تربیت (آموزش و پرورش)، ش ۳۵ و ۳۶.

می‌باشد. دانشمند عمل کننده، پیش از هر چیز یک کارورز است و همیشه در امور عملی قضاوت می‌کند و تصمیم‌هایی اینکه، باید چه بکند و از چه وسیله‌ای برای انجام امور، استفاده کند، اخذ می‌نماید. [۲۷]

مهرمحمدی، چارچوب مفهومی معلم پژوهنده را چنین مطرح می‌کند: «قابلیت پژوهندگی را در معلمی متبلور می‌یابیم که به مدد ظرفیت‌هایی مانند تجربه، بصیرت و ژرف‌نگری نسبت به موقعیت‌های تربیتی، درون فکنی، ادراکات شهودی و تخیل، دست به آزمودن راه حل‌های مختلف، در برخورد با مسائل خاص ادراک شده در موقعیت‌های ویژه و منحصربه فرد انسانی زده با تأمل در نتایج مثبت یا منفی به دست آمده، در تولید دانش حرفه‌ای سهیم و شریک می‌شود. بدین ترتیب معلم درگیر یک فعالیت پژوهشی شده است که طی آن، فرضیاتی در کلاس درس به محک تجربه، زده می‌شود تا صحت و سقم آن مشخص شود. در دستیابی به فرضیه یا راه حل احتمالی برای مسئله ادراک شده، معلم ممکن است علاوه بر منابع و ظرفیت‌های درونی خود، به نتایج و یافته‌های پژوهشی نیز نظر افکنده و قابلیت کاربرد آنها را در موقعیت و شرایط خاص کلاس خود آزمون نماید. معلمی که رفتار حرفه‌اش با آنچه در اینجا توصیف گردید همخوانی داشته باشد به خصوص اینکه خود را در حصار یافته‌های پژوهشی آکادمیک اسیر و گرفتار نبیند و از آن، انتظار چگونه عمل کردن در کلاس درس را نداشته باشد، در حقیقت معلمی است که جریان تدریس را با تفکر توأم کرده و از ظرفیت تفکر و اندیشهٔ خود در جهت ایفای هر چه مؤثرتر تکالیف حرفه‌ای، سود جسته است». [۲۸]

در بحث معلم پژوهنده نیز معلم در کلاس درس خود عموماً با موقعیت‌های پیش‌بینی نشده روبه رو می‌شود یا نیاز به تغییراتی در موقعیت و وضعیت موجود، احساس می‌کند. بنابراین باید اطلاعات و داده‌ها که با مسئله‌ای مرتبط می‌باشد جمع آوری کرده و بر طبق آنها، فرضیه‌هایی تهیه و تدوین نماید و مطابق با آن فرضیه‌ها، دست به تغییرات لازم بزند. اقدام پژوهی با پژوهش‌های دانشگاهی که معمولاً خطی و تمام مراحل آن از پیش تعیین شده است، تفاوت دارد. اقدام پژوهی معمولاً از یک الگوی چرخه‌ای تبعیت می‌کند و مراحل آن در عین پیروی از مراحل خاص، بسیار انعطاف‌پذیر است. از این رو در اقدام پژوهی با توجه به شرایط گوناگون حاکم بر محیط و موضوع تحقیق، می‌توان در مراحل پژوهش تغییرات گوناگون ایجاد کرد. [۲۹]

اقدام پژوهی از جهت کشف مجهول، دارای سه مرحلهٔ عمده می‌باشد: تشخیص، تغییر، ارزیابی. یعنی پژوهشگر عمل‌گرا، مسئله‌ای را تشخیص می‌دهد و تلاش می‌کند وضع نامطلوب را تغییر دهد و این تغییر را ارزیابی علمی می‌کند؛ اگر پاسخ، مثبت بود کار را ادامه دهد و در غیر این صورت به راه‌های دیگر می‌اندیشد. این سه مرحلهٔ عمده را برخی به شش مرحله، برخی دیگر [۳۰] به هشت تا نه مرحله ریزتر تقسیم کرده‌اند که شامل:

---

[۲۷] – جان دیویی، تجربه و آموزش و پرورش، ترجمهٔ سیداکبر میرحسین، ص ۲۰۷.

[۲۸] – محمود مهرمحمدی، جستارهایی در پژوهش در قلمرو آموزش و پرورش، ص ۲۵.

[۲۹] – اقبال قاسمی پویا، راهنمای معلمان پژوهنده، ص ۳۵.

[۳۰] – همان، ص ۸۸.



به نظر می‌رسد که مراحل اقدام پژوهی با روش مشکل گشایی و با حل مسئله دیویی یا عمل کامل تفکر او، نوعی همخوانی دارد. دیویی، روش علمی را در مفهوم وسیع آن شامل پنج مرحله بیان می‌کند:

«۱- موقعیت ابهام آمیز[۳۱]

۲- حصر و تعریف مسئله[۳۲]

۳- روش ساختن مسئله[۳۳]

۴- ایجاد فرضیه‌های موقت

۵- مرحلهٔ تعیین کننده‌ای که اگر فرضیهٔ مسئله را حل کند و پیامد مطلوبی به دست آورد، فرد فعالیت خود را از سر گرفته تا مسئلهٔ دیگری رخ بنماید، اگر مسئله پابرجا بماند، فرضیهٔ دیگری مورد نیازاست».[۳۴]

دیویی نظریهٔ تعلیم و تربیت خود را بر محور پژوهش و حل مسئله که حاکی از نوعی روش کسب معرفت می‌باشد، استوار کرده است. معلم می‌تواند دانش و معرفت تدریس را با روش دیویی به دست آورد. همچنین دیویی به ماهیت انضمامی یا مشروط دانش، به ویژه در علوم انسانی و اجتماعی اشاره کرده است که حاکی از طرفداری وی از دانش برگرفته از موقعیت‌های خاص و

---

[۳۱] - The Problematic Situation.

[۳۲] - Defining.

[۳۳] - Clarification of the problem.

[۳۴] – جرالد گوتک، مکاتب فلسفی و آرا تربیتی، ترجمهٔ محمدجعفر پاک سرشت، ص ۱۳۳.

دارای کاربرد م شروط (غیرمنطق) می‌باشد. لذا دانش و معرفت از این طریق با ویژگی معلم پژوهنده سازگار است و این زمینه از نظریه معرفتی دیویی، برای معلم نقش پژوهندگی را در تدریس در کلاس درس قائل است.

مفهوم کارگزار فکور[۳۵] دونالد شون[۳۶]، به طور مستقیم به رشد و توسعهٔ بحث معلم پژوهنده و اندیشمند کمک کرد. شون کارگزار فکور را واجد ویژگی‌ای می‌داند که در برخورد با مسائل عینی و در موقعیت‌های خاص، خود را به کاربرد مجموعهٔ مهارت‌ها یا راهکارهای آموخته شده در دوره‌های تربیت حرفه‌ای و آموزش دانشگاهی (که نوعاً برگرفته از پژوهش‌های آکادمیک و غیرعملی می‌باشد) مقید نمی‌داند، بلکه به دلیل اینکه مسئله یا موقعیت عملی را در نوع خود منحصربه فرد و بی بدیل ارزیابی می‌کند، می‌کوشد تمامی

قابلیت‌های وجودی و فکری خود، ازجمله اندوختهٔ عملی‌اش را به کار گیرد و راه حل خاصی کشف یا خلق نماید.[۳۷]

مقایسهٔ ویژگی‌ها و اهداف اقدام پژوهی با نظرات فیلسوفان پراگماتیسم، محققان را به این برداشت رهنمون کرد که اقدام پژوهی از پراگماتیسم نشأت می‌گیرد.

مفاهیم حلّ مسئلهٔ دیویی و تأکید او بر «اقدام»، «عمل» و «احساس نتایج آن عمل» و همچنین اعتقاد او بر تقدم «عمل» بر «نظر»، با ویژگی‌های معلم پژوهنده سازگار است. معلم می‌تواند دانش و معرفت تدریس را با اتخاذ روش دیویی به دست آورد که این نتایج از راه اقدام پژوهی حاصل می‌شود. پس با یک جمع‌بندی می‌توان گفت که:

- مراحل اقدام پژوهی به حلّ مسئلهٔ دیویی بسیار شباهت دارد؛
- مشارکت‌جویی و تعامل با دیگران در اقدام پژوهی به دموکراسی مورد نظر دیویی کمک می‌کند؛
- دانش شخصی حاصل از اقدام پژوهی، شبیه تجربهٔ برخاسته از عمل است که در پراگماتیسم بر آن تأکید می‌شود؛
- رشد حرفه‌ای در جریان اقدام پژوهی مانند تکثر تجربیات مفید و مفهوم رشد پراگماتیسم است؛
- ایجاد سازگاری بین نظریه و عمل در اقدام‌پژوهی از اصول پراگماتیسم است؛
- تغییر سنجیدهٔ محیط توسط پژوهشگران در پراگماتیسم، مشابه هدف اقدام پژوهی یعنی «تغییر» می‌باشد؛
- کمک به رفع مشکلات موجود و مشکلات دیگران در اقدام پژوهی با عقیدهٔ دیویی، مبنی بر اینکه فلسفه و فیلسوفان باید به حل مسائل انسان‌ها بپردازند، همخوانی دارد.

دونالد شون با مطرح کردن مفهوم کارگزار فکور، معلّمان را به اقدام پژوهی در محیط کار دعوت می‌کند. او با بیان این اندیشه که یک شخص در رویارویی با موقعیتهای گوناگون و مشکل‌آفرین باید با اتکاء به دانش و تفکر خود و آزمودن راه‌های گوناگون و پیدا کردن راه‌های مناسبی با بهسازی وضع موجود، توانست اندیشهٔ اقدام پژوهی را جهانی نماید.

ریشه های فلسفی اقدام پژوهی در مکتب پراگماتیسم (عمل گرایی)

اقدام پژوهی از نظر پراگماتیسم (حل مسئله ، کاهش یا حذف شکاف نظر و عمل) متأثر شده است. پراگماتیسم عبارت است از: نوعی گرایش، روش و یا فلسفه ای که نتایج عملی و افکار و معتقدات آدمی را معیار اساسی تعیین ارزش و حقیقت آنها می داند. پراگماتیست ها معتقدند باید به علم تجربی و دنیای متغیّر و مسائل آن و طبیعت آن چنانکه هست بپردازند. تجربهٔ اصیل، حاصل تعامل موجود زنده با محیط او می باشد. واقعیت، تمام چیزهایی است که ما تجربه می کنیم.

دیویی پرنفوذترین فیلسوف تربیتی پراگماتیست،«تجربه» را که از پدیده های حیاتی پراگماتیسم بود، محور آموزش و پرورش قرار داد و حتی فرایند تربیت را «بازسازی تجارب» تعریف کرد. از نظر دیویی، تجربه دو معنا دارد؛ یکی «اقدام» یا «عمل» و دیگری «احساس»؛ که عمل و احساس ارکان اصلی روش تجربی می باشد. وی «عمل» را مقدم بر «نظر» می داند. هدف از تعلیم و تربیت این است که دو مرحلهٔ مهم از تجربه یعنی عمل و احساس و نتایج حاصل از آن، به یکدیگر پیوند داده شود. تجربه هرگز قطعی نیست، بلکه انسان ناگزیر است آن را پیوسته در پرتو تجربه آینده تجدید نماید. چنین اندیشه ای معلم یا

---

[۳۵] - Reflective Practitoner.

[۳۶] - Donald Schon.

۳۷ – محمود مهرمحمدی، همان، ص ۲۷.

هر فرد را همواره به کسب یا تجدید تجربه دعوت می کند، یعنی اقدام پژوه وقتی با مسئله ای مواجه می شود و برای حل آن اقدام می کند، نتایج آن را بررسی کرده و نسبت به آن واکنش نشان می دهد و بدین ترتیب عمل حرفه ایِ خود را پیوسته اصلاح می نماید. رویکرد اقدام پژوهی به دلیل تأکید بر عمل و دانش شخصیِ حاصل از تجربه و حلّ مسئله، ریشه در پراگماتیسم دارد. دیویی لزوم تصمیم گیری در موقعیت های مختلف زندگی شغلی افراد را بیان می کند؛ او به پژوهشی اشاره دارد که خطی نیست و به صورت مرحله ای، بازتاب هایی برای پژوهشگر دارد که باید تصمیم های مناسب با آن موقعیت اخذ کند. این تصمیم ها در مورد اموری است که به صورت دوره ای یا چرخه ای تکرار می شوند.

دانشمند نیز دربارۀ تحقیقات و چگونگی آنها باید تصمیم بگیرد، به عبارت دیگر او نمی تواند مسائل را یک بار و برای همیشه حل کند. او پیوسته باید دربارۀ بهترین کاری که در مرحله بعد باید انجام دهد قضاوت کند تا استنتاج او هر قدر جنبۀ نظری داشته باشد در موقع پیدایش، پاسخ گو باشد. به عبارت دیگر، جریان تحقیق علمی درزمینۀ فیزیک یا ریاضی، صورتی از عمل می باشد. دانشمند عمل کننده، پیش از هر چیز یک کارورز است و همیشه در امور عملی قضاوت می کند و تصمیم هایی اینکه، چه باید بکند و از چه وسیله ای برای انجام امور، استفاده کند، اخذ می نماید.

نتیجه‌گیری

معلم پژوهنده از شرایط نامطلوبی که در آن قرار دارد، ناراضی است که نارضایتی او از وضع موجود و برخورد با موقعیت ابهام آمیز می‌باشد. او به مطالعۀ منابع علمی، مشورت با همکاران و یادگیری مشارکتی با فراگیران می‌پردازد سپس می‌کوشد در تدریس خود با استفاده از عمل به همراه اندیشه (پراکسیس)[۳۸]، شکاف بین نظر و عمل را کاهش دهد تا بر خودبیگانگی غلبه نماید. در این مرحله به تولید دانش با قابلیت کاربردی از قبیل توانمندسازی و تبدیل دانش به قدرت، به کار بستن فرضیه‌ها برای حل مسئله نایل می‌شود. اکنون معلم پژوهنده به دگرگون سازی وضع موجود (یادگیری دگرگون‌ساز مورد نظر مزیرو، تغییر مورد نظر دیویی) و آزادسازی خود از شرایط نامطلوب (آزاد سازی مورد نظر هابرماس) قادر است.

اقدام پژوهی رویکردی برای بهبود آموزش و پرورش است که توسط معلمان به کار گرفته می‌شود. اهداف، نتایج و ویژگی‌های زیادی را برای آن برشمرده اند که در این تحقیق به مطالعه‌ی ریشه‌ها و پایگاه فلسفی آن پرداخته شد. از یافته‌های تحقیق چنین نتیجه‌گیری می‌شود که اقدام پژوهی به جهت تلفیق نظر و عمل و تأکید بر عمل، ریشه در پراگماتیسم دارد. همچنین مفهوم اقدام پژوهی را باید از اندیشه‌های مارکسیستی برداشت کرد که بیشتر مبنای تئوریکی و نظری برای روش اقدام‌پژوهی دارد و اقدام پژوهی ریشه در نظریۀ انتقادی دارد.

هر چند در این تحقیق بنیادها و ریشه‌های فلسفی اقدام‌پژوهی به پراگماتیسم نسبت داده شده است، ولی درک مفصل و جامع ریشه‌های فلسفی اقدام‌پژوهی، مستلزم آشنایی با مکتب‌های فکری گوناگون و مفاهیم و مباحث شناسی گوناگون می‌باشد.

پیشنهادها:

۱- به دلیل اهمیت و گستردگی اقدام پژوهی، محققان پیشنهاد می‌کنند در تحقیقات بعدی به بررسی عمیق‌تر پایگاه فلسفی اقدام‌پژوهی از زاویه‌های گوناگون با توجه به اهداف و نتایج مختلف آن پرداخته شده و ریشه‌های فلسفی اقدام‌پژوهی را در دیگر مکتب‌های فلسفی و نظریه‌های دیگر مورد بررسی قرار گیرد.

۲- در تحقیقات دیگر، پایه‌های فلسفی روشهای تحقیق اعم از کیفی یا کمی مورد بررسی قرار گیرد تا به درک و فهم عمیق‌تر آنها از لحاظ معرفت شناختی فلسفی منجر شود.

۳- با توجه به اینکه روش تحقیق اقدام پژوهی در کشور ما پدیدۀ نوظهوری است، لذا با برگزاری کلاس‌های ضمن خدمت، سعی شود با بیان بنیادهای فلسفی، اهداف، نتایج و پیامدهای آن به گسترش هر چه بهتر آن در میان معلمان کمک شود.

۴- با توجه به اینکه ما بسیاری از اصول، قانون‌ها، دستورالعمل‌ها، سبک‌های آموزشی و ... را از آموزش و پرورش غرب گرفته‌ایم لذا لازم است به بررسی پشتوانه‌های فلسفی آنها پرداخته شود تا با ارزشهای حاکم بر جامعۀ ما مغایرت نداشته باشد.

38 - Praxis.

منابع

-آهنچیان، محمدرضا و همکاران، اقدام‌پژوهی راهبردی برای بهبود آموزش و تدریس (اصول، نظریه‌ها، چارچوب عمل)، تهران، پژوهشکده تعلیم و تربیت، ۱۳۸۳.
-بهشتی، سعید، زمینه‌ای برای بازاندیشی در فلسفه تعلیم و تربیت، چ دوم، تهران، ویرایش، ۱۳۸۷.
-پاکیزه، اسماعیل و حسین محققی، «اقدام پژوهی چرا و چگونه»، رشد تکنولوژی، ش ۱۴۴، ص ۲ و ۳.
-حافظ نیا، محمد، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، تهران، سمت، ۱۳۸۳.
-دیویی، جان، تجربه و آموزش و پرورش، ترجمهٔ سید اکبر میرحسین، تهران، مرکز ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۹.
-زندوانیان، احمد، شناسایی و تحلیل ذهنیت فلسفی مربیان آموزش بزرگسالان استان یزد، پایان نامه دکتری رشتهٔ تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش، اهواز، دانشگاه شهید چمران، ۱۳۸۷.
-سیف، علی اکبر، روان شناسی پرورشی، چ سوم، تهران، آگاه، ۱۳۷۹.
-شریعتمداری، علی، فلسفه (مسائل فلسفی- مکتب‌های فلسفی- مبانی علوم)، اصفهان، قلم، ۱۳۴۷.
-فارسی، جلال الدین، درس‌هایی دربارهٔ مارکسیسم، تهران، مشعل آزادی، ۱۳۵۴.
-قاسمی پویا، اقبال، راهنمای معلمان پژوهنده، تهران، لوح زرین، ۱۳۸۲.
-گوتک، جرالد، مکاتب فلسفی و آرا تربیتی، ترجمهٔ محمدجعفر پاک سرشت، تهران، سمت، ۱۳۸۶.
-گویا، زهرا، «تاریخچهٔ تحقیق عمل و کاربرد آن در آموزش»، تعلیم و تربیت (آموزش و پرورش)، ش ۳۵ و ۳۶، پاییز و زمستان ۱۳۷۲، ص ۲۳-۴۰.
-مهرمحمدی، محمود، جستارهایی در پژوهش در قلمرو آموزش و پرورش، تهران، پژوهشکده تعلیم و تربیت، ۱۳۷۹.
-واعظی، احمد، درآمدی بر هرمنوتیک، قم، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۰.